วารสารวิทยบริการ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (2561), 29(3), 190-201
DOI: http://dx.doi.org/10.14456/asj-psu.2018.56

ลักษณะบ้านในวัฒนธรรมมลายู: ศึกษากรณีกัมปงไอเยอร์ ประเทศบรูไนดารุสซาลาม

Styles of Houses in Melayu Culture: A Case Study of Kampong Ayer, Brunei Darussalam

ปัญญา เทพสิงห์[1*], เกษตรชัย และหีม[2], เก็ตถวา บุญปราการ[3], และ เจตน์สฤษฎ์ สังขพันธ์[4]
Punya Tepsing[1*], Kasetchai Laheem[2], Kettawa Boonprakarn[3], and Jedsarid Sangkapan[4]

[1, 2]ภาควิชาสารัตถศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

[1, 2]Department of Education Foundation, Faculty of Liberal Arts, Prince of Songkla University

[3]คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ

[3]Faculty of Humanities and Social Sciences, Thaksin University

[4]นักวิชาการอิสระ

[4]Freelance Researcher

[*]ติดต่อผู้เขียน punya.t@psu.ac.th

ส่งบทความ 31 ตุลาคม 2559 | แก้ไข 6 พฤษภาคม 2560 | ตอบรับ 11 พฤษภาคม 2560 | เผยแพร่ 29 พฤศจิกายน 2561

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะบ้านในวัฒนธรรมมลายูในกัมปงไอเยอร์ ซึ่งเป็นชุมชนมุสลิมเก่าแก่ของบรูไน ดำเนินวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลจากเอกสารทั้งปฐมภูมิและทุติยภูมิและภาคสนาม เพื่อทำการสังเกตลักษณะบ้าน รวมถึงสัมภาษณ์เจาะลึกผู้ให้ข้อมูลหลัก ซึ่งเป็นคนในชุมชนแบบเจาะจง นำข้อมูลมาวิเคราะห์ นำเสนอเชิงพรรณนาวิเคราะห์ ผลการศึกษาพบว่า บ้านมี 3 ลักษณะ คือ บ้านแบบประเพณีเดิม แบบกึ่งประเพณี และแบบสมัยใหม่ บ้านแบบประเพณีหรือแบบดั้งเดิมมีจำนวนมากที่สุด อันแสดงถึงลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นและประชานิยม ลักษณะบ้านมีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า อยู่บนเสาที่ปักอยู่ในน้ำ ภายในบ้านนิยมปล่อยโล่งกว้าง แบ่งสัดส่วนห้องตามหน้าที่ใช้สอย ผนังตีเกร็ดไม้ เว้นหน้าต่างเป็นช่วงๆ แบบกึ่งประเพณีเป็นแบบที่ดัดแปลงจากแบบดั้งเดิมเข้ากับรสนิยมใหม่ๆ เช่น เพิ่มอาร์ทโค้ง เพิ่มเสาเกลียว ซึ่งส่วนใหญ่เป็นของชนชั้นนำ แบบสมัยใหม่เป็นแบบละทิ้งแบบดั้งเดิมไปใช้รูปแบบสากล ใช้เทคโนโลยีและวัสดุสมัยใหม่ ทำให้บ้านดูแปลกปลอมไปจากบ้านอื่นๆ ลักษณะนี้สร้างขึ้นเพื่อทดแทนบ้านซึ่งถูกไฟไหม้ตามพระประสงค์ของสุลต่าน ไม่ว่าบ้านลักษณะใดทุกหลังมีระเบียงบ้านและเชื่อมต่อด้วยสะพานไม้หรือคอนกรีต ความแตกต่างของลักษณะบ้านสะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมมลายูที่ยังคงเลื่อนไหลตามอิทธิพลโลกสมัยใหม่

คำสำคัญ: ลักษณะบ้าน, วัฒนธรรมมลายู, กัมปงไอเยอร์

Abstract

The purpose of this study was to investigate styles of houses in Melayu culture in Kampong Ayer, one of Brunei's old Muslim communities. The data of this qualitative study were collected from related documents and the field through observations of houses and in-depth interviews with people in the community selected using purposive sampling. The primary and secondary data were analyzed, and presented with analytical description. The study found that there are three styles of houses: traditional, semi-traditional, and modern houses. Most houses are in the traditional style which shows specific characteristics of the area. The layout of this style of houses is rectangular, and built on pillars planted in the ground under water. The interior spaces are not defined by walls. Rooms are divided according to their functions; walls are wood lath partitions, and windows are not adjacent. Semi-traditional style houses are traditional style houses modified to have a modern look by adding, for example, rounded arches and spiral pillars. Semi-traditional style houses mostly belong to upper class people. Modern style houses are built with modern technology and materials, and thus, look different from other houses. Most of them were built to replace houses that were destroyed by fire, as ordered by the Sultan. No matter what style the house is, each one has a veranda that is connected with a wooden or concrete bridge. The different characteristics of the houses reflect changes of Melayu culture that have moved along with influence of the modern world.

Keywords: house styles, Melayu culture, Kampong Ayer

บทนำ

บ้านเป็นปัจจัยสี่ของชีวิต ไม่ว่าชนชาติใดหรือชาติพันธุ์ใดก็ตาม บ้าน คือ สิ่งสะท้อนชีวิตและสังคม รวมถึงคตินิยมในงานก่อสร้าง โชติ กัลยาณมิตร (2548) เห็นว่าบ้าน คือ เขตที่อยู่อาศัยของครัวเรือนในบริเวณเดียวกันหรืออาณาบริเวณที่มีครัวเรือนรวมกันอยู่เป็นหมู่เป็นพวก มีอาชีพเดียวกัน เช่นเดียวกับ ศรีศักร วัลลิโภดม (2543) ซึ่งเห็นว่าบ้านเป็นสิ่งที่แยกไม่ออกจากความเป็นชุมชน เพราะบ้าน คือ กลุ่มของบ้านเรือนหรือครัวเรือนที่อยู่รวมกัน ทำให้คนมีความสัมพันธ์กันในลักษณะเห็นหน้าค่าตา บ้านแต่ละแห่งแตกต่างกันตามสภาพภูมิศาสตร์ ลักษณะบ้านที่ตั้งอยู่บนภูเขาแตกต่างจากบ้านที่ตั้งติดลำน้ำ ขณะที่บ้านติดลำน้ำก็มีความแตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ บ้านแยกออกได้หลายประเภทขึ้นกับเกณฑ์ในการจัดกลุ่ม อาจแยกเป็นบ้านเดี่ยวและบ้านเรือนแถว บ้านบนดินและบ้านบนน้ำหรือเรือนแพ หากแยกตามกลุ่มวัฒนธรรมอาจแยกเป็นบ้านในวัฒนธรรมไทย จีน มลายู ฯลฯ ซึ่งแต่ละกลุ่มมีความเชื่อและสร้างสรรค์ลักษณะบ้านแตกต่างกัน บ้านในวัฒนธรรมมลายูปรากฏอยู่มากในประเทศมาเลเซีย ประเทศอินโดนีเซีย ประเทศบรูไนดารุสซาลาม และสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ของประเทศไทย

วัฒนธรรมมลายูมีลักษณะพหุนิยม คนส่วนใหญ่ให้ความหมายวัฒนธรรมมลายูในภาพลักษณ์ของกลุ่มคนมุสลิม แต่ความจริงมลายูมีขอบข่ายที่กว้างกว่านี้ ดังแนวคิดของ Aisyashafie (2011) ซึ่งเห็นว่าวัฒนธรรมมลายูเป็นอัตลักษณ์วัฒนธรรมหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับจิตสำนึกของความเป็นมุสลิม และครอบครองอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อย่างไรก็ตาม คำนิยามนี้เป็นเพียงการผลิตซ้ำทางวาทกรรมเท่านั้น ปัจจุบันยังอยู่ในความเคลือบแคลงสงสัย เพราะแท้จริงแล้วประวัติศาสตร์ในดินแดนมลายูมิได้มีเพียงคนมุสลิม มลายูไม่ได้เป็นวัฒนธรรมที่โดดเดี่ยวหรือเอกวัฒนธรรมเท่านั้น หรือกล่าวได้ว่าบ้านในวัฒนธรรมมลายูยังมีวัฒนธรรมย่อยที่มีความหลากหลาย บ้านในวัฒนธรรมมลายูมีลักษณะที่แตกต่างกันตามคตินิยม หากพิจารณาโดยทั่วไปบ้านในวัฒนธรรมมลายูมีหลายลักษณะ ระวิวรรณ โอฬารรัตน์มณี (2556) ให้แนวคิดว่าบ้านหรือรูเมาะห์ (rumah) อาจจำแนกได้ตามขนาดและรูปทรง ประกอบด้วยเรือนเดี่ยวและเรือนยาว ซึ่งขึ้นกับคตินิยมของแต่ละแห่ง โดยเฉพาะเรือนเดี่ยวเป็นเรือนที่พบมากในวัฒนธรรมมลายู มีทั้งโครงสร้างแบบง่าย กึ่งเพิงกึ่งกระต๊อบ ไปจนถึงเรือนใหญ่ที่วิจิตรบรรจง ทั้งรูปร่าง รูปทรง โครงสร้างอาคาร การตกแต่งและสื่อสัญลักษณ์ ประวัติศาสตร์ดั้งเดิมของบ้านเรือนมลายูนิยมตั้งอยู่บนน้ำ เพราะอดีตมีแม่น้ำลำคลองเป็นเส้นทางสัญจรหลัก บ้านมักได้รับการออกแบบให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมทางน้ำ Ahmad (1998) เห็นว่าลักษณะบ้านบนน้ำโดยทั่วไปแบ่งออกเป็นสองลักษณะ คือ บ้านที่อาศัยอยู่ริมน้ำหรือสร้างบนแพ ที่ชาวมาเลย์เรียกว่า รูเมาะห์รากิต (rumah rakit) กับบ้านที่สร้างอยู่บนเสาสูง เรียกว่า รูเมาะห์เตียงเซอรีบู (rumah teing seribu) ซึ่งหมายถึงบ้านพันเสาหรือหมู่บ้านที่มีเสาปักในน้ำจำนวนมาก เป็นรูปแบบหมู่บ้านของชาวประมง พบมากตามคาบสมุทรมาเลย์ เกาะบอร์เนียวแถบรัฐซาบาห์หรือซาราวัค ประเทศมาเลเซีย บ้านแบบรูเมาะห์รากิตสร้างบนแพที่ทำด้วยไม้ไผ่ตากแห้ง หลังคาจาก มักผูกเข้ากับเสาริมน้ำเพื่อป้องกันพายุพัดพาไป ส่วนแบบรูเมาะห์เตียงเซอรีบู นิยมปักเสาสูงลงน้ำด้วยไม้เนื้อแข็งที่ช่วยป้องกันพายุหรือคลื่นน้ำพัดแรง บ้านแต่ละหลังเชื่อมกันด้วยสะพานไม้

จากแนวคิดข้างต้นพิจารณาได้ว่าบ้านในวัฒนธรรมมลายูถูกกำหนดลักษณะตามสิ่งแวดล้อม บ้านของชาวมลายูมีต้นกำเนิดจากแหล่งน้ำ คตินิยม สังคม และเศรษฐกิจมีอิทธิพลต่อลักษณะบ้าน การตกแต่งหรือใช้สัญลักษณ์ต่างกัน อย่างไรก็ตามในการศึกษาครั้งนี้ผู้เขียนได้เชื่อมโยงวัฒนธรรมมลายูเฉพาะบ้านของชาวมุสลิมเท่านั้น เนื่องจากผู้รักษาวัฒนธรรมมลายูส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม ตามทัศนะของ มุรีด ทิมะเสน (2556) เห็นว่าบ้านของมุสลิมนั้นไม่เพียงเป็นสถานที่ปกป้องคุ้มภัยผู้อาศัย แต่ยังเป็นสถานที่รำลึกถึงพระอัลลอฮ์ด้วย กล่าวคือ บ้านในวัฒนธรรมมลายูของกลุ่มชาติพันธุ์มุสลิมมีลักษณะเฉพาะ เนื่องจากศาสนาอิสลามมีอิทธิพลต่อคตินิยมและลักษณะบ้าน ดังที่ เขต รัตนจรณะ, เต็มดวง เศวตจินดา, ระวีวรรณ ชอุ่มพฤกษ์, และ กุศล นาคะชาต (2548) ศึกษาเรือนมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ได้สรุปบางส่วนว่าความเข้าใจรูปแบบบ้านและสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของมุสลิมผู้อยู่อาศัย ต้องทำความเข้าใจหลักอิสลามเสียก่อน เนื่องด้วยบ้านเป็นผลผลิตของสังคม ซึ่งได้รับอิทธิพลหรือถูกกำหนดโดยวัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ซึ่งต่างก็สัมพันธ์กัน

ในประเทศบรูไนดารุสซาลามปรากฏหมู่บ้านซึ่งตั้งอยู่บนน้ำจำนวนมาก เรียกเป็นภาษาท้องถิ่นว่า กัมปงไอร์ หรือ กัมปงไอเยอร์ ซึ่งคำว่า “กัมปง (Kampong)” หมายถึง หมู่บ้าน “ไอเยอร์หรือไอร์ (Ayer)” หมายถึง น้ำ อย่างไรก็ตามกัมปงไอเยอร์ยังใช้เป็นชื่อเฉพาะของหมู่บ้านแห่งหนึ่งด้วย เป็นหมู่บ้านมุสลิมที่มีวิถีชีวิตแบบวัฒนธรรมมลายู ซึ่งตั้งอยู่บนแม่น้ำบรูไนในกรุงบันดาเสรีเบกาวัน ลักษณะบ้านทั้งหมดตั้งอยู่บนน้ำ ซึ่งสืบทอดมายาวนานไม่น้อยกว่าหนึ่งพันปี มีนักสำรวจชาวสเปนชื่อ ฟรานซิสโก เดอ ซันเด (Francisco de Sande) เดินทาง

มายังบริเวณนี้และบันทึกไว้ว่ากัมปงไอยอร์ก็คือ เมืองเวนิสของชาวตะวันออก (Meyers, Moore, & Yogerst, 1993) ปัจจุบันยังคงเป็นชุมชนที่รักษาอัตลักษณ์วัฒนธรรม ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นแหล่งประวัติศาสตร์ แหล่งมรดกทางวัฒนธรรมที่ยังมีชีวิต และจัดเป็นหมู่บ้านน้ำที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ปัจจุบันรัฐบาลจัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ทางวัฒนธรรม อย่างไรก็ตามบ้านจำนวนหนึ่งมีการปรับเปลี่ยนตามยุคสมัยการเปลี่ยนแปลงส่งผลต่อสภาพภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชน การนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มีผลต่อการใช้ชีวิตในครัวเรือนและสภาพแวดล้อมโดยรอบ ดังที่ Abdullatif (2008) กล่าวถึงมรดกวัฒนธรรมของกัมปงไอเยอร์อยู่ในฐานะเอกลักษณ์ประจำชาติบรูไน สัญลักษณ์ของความเป็นอยู่ สัญลักษณ์แห่งความงดงามของประเทศ แหล่งเรียนรู้วัฒนธรรม สะท้อนให้เห็นว่าประเทศบรูไนไม่สามารถอยู่ได้หากปราศจากกัมปงไอเยอร์ แต่กระนั้นก็ดีถือเป็นชุมชนแออัดจากการที่มีบ้านเรือนตั้งอยู่หนาแน่น จากการศึกษาของ Jones (1997) ได้สรุปผลว่ามรดกการสร้างบ้านของกัมปงไอเยอร์เป็นแหล่งทรัพยากรสำคัญแห่งชาติ แสดงประวัติความเป็นมา แหล่งอาศัยของชุมชนเมืองในอดีตจัดเป็นหมู่บ้านน้ำแห่งแรกๆ ของประเทศและในภูมิภาคนี้ และถือเป็นแหล่งอาศัยของกลุ่มคนมลายูที่ใหญ่ที่สุดและสำคัญที่สุดของวัฒนธรรมมลายูในโลกนี้ หากปัจจุบันมีหลายอย่างสะท้อนวิถีชีวิต มีสิ่งกำลังสูญสลายอันเกิดจากการพัฒนาที่เพิ่มขึ้น และความต้องการปรับปรุงที่อยู่อาศัยตามเงื่อนไขใหม่ๆ ส่งผลให้บ้านเหล่านี้ได้รับผลกระทบทั้งด้านกายภาพและสังคม เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปลักษณะทางสถาปัตยกรรมของหมู่บ้านลักษณะบ้านในวัฒนธรรมมลายูในกัมปงไอเยอร์จึงเป็นเรื่องน่าศึกษาในแง่ของแหล่งที่ตั้งหมู่บ้านน้ำขนาดใหญ่ที่สืบทอดมายาวนาน ขณะเดียวกันเป็นสิ่งท้าทายกับการเปลี่ยนของสังคมโลกสมัยใหม่ อันทำให้บ้านในกัมปงไอเยอร์ปัจจุบันมีลักษณะแตกต่างหลากหลาย การศึกษาครั้งนี้จะช่วยสะท้อนถึงสังคมร่วมสมัยที่ส่งผลต่อการดำรงชีวิตของวัฒนธรรมมลายู

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาลักษณะบ้านในวัฒนธรรมมลายูในกัมปงไอเยอร์ประเทศบรูไนดารุสซาลาม

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องนี้ดำเนินโดยวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิ ได้แก่ รายงานวิจัย วิทยานิพนธ์ บทความวิจัย และเอกสารทุติยภูมิ ได้แก่ หนังสือ ป้ายนิทรรศการ วีดิทัศน์ และเก็บข้อมูลจากภาคสนามในประเทศบรูไนดารุสซาลามเพื่อทำการสังเกตสถานที่ ลักษณะบ้านในกัมปงไอเยอร์ เกี่ยวกับตัวเรือน หลังคา ระเบียง การตกแต่ง รวมถึงการสัมภาษณ์เจาะลึกผู้ให้ข้อมูลหลัก 14 คน โดยเลือกโดยเลือกแบบเจาะจงจากผู้นำชุมชนและผู้มีความรู้ ประกอบด้วย กำนัน 1 คน ผู้ใหญ่บ้าน 2 คน ประชาชนทั่วไป 11 คน ซึ่งมีอาชีพประมง ค้าขาย รับราชการ แม่บ้าน อายุ 30 ปีขึ้นไป เป็นชาวกัมปงไอเยอร์โดยกำเนิด ทำการสัมภาษณ์ตามแนวคำถามโดยกำหนดประเด็นอย่างหลวมๆ หรือแบบกึ่งโครงสร้าง (semi-structural interview) การสัมภาษณ์มีล่ามช่วยแปลภาษามลายูบรูไนเป็นภาษาไทย ตรวจสอบความน่าเชื่อของข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ประเด็นเดียวกันจากคนหลายคนจนกว่าข้อมูลจะอิ่มตัว แล้วนำข้อมูลมาจำแนกหมวดหมู่ตามประเด็น ตีความสร้างข้อสรุป นำเสนอด้วยวิธีพรรณนาเชิงวิเคราะห์

ผลการวิจัย

ผลการศึกษาพบว่าวัฒนธรรมมลายูในกัมปงไอเยอร์ค่อนข้างดำเนินชีวิตตามจารีตอิสลามและรักษาไว้ซึ่งมรดกวัฒนธรรมชุมชน บ้านมี 3 ลักษณะ คือ บ้านแบบประเพณีเดิม แบบกึ่งประเพณี และแบบสมัยใหม่ โดยส่วนใหญ่บ้านกัมปงไอเยอร์ยังคงเป็นแบบประเพณีหรือแบบดั้งเดิม อันแสดงถึงลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น ซึ่งสร้างแรงดึงดูดใจที่ทำให้นักท่องเที่ยวนิยมเดินทางมาชุมชนแห่งนี้ ดังจะอธิบายต่อไปนี้

1. บ้านแบบประเพณีเดิม (traditional house)

บ้านแบบประเพณีเดิมเป็นบ้านที่สะท้อนถึงวิถีชีวิตดั้งเดิมที่สืบทอดจากบรรพบุรุษ อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาจากภาพเก่าในอดีต พบเห็นลักษณะเป็นเรือนเครื่องผูกซึ่งสร้างแบบง่ายๆ ใช้ไม้ไผ่ใบจากไม้จริงบ้างมาทำฝาผนังขัดแตะ หลังคาจั่ว นำใบจากมามุงเป็นหลังคา (Information Department Prime Minister's Office, 2006) จนค่อยๆ วิวัฒนาการเป็นเรือนเครื่องสับอย่างน้อยหลังช่วงศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ปัจจุบันลักษณะบ้านเครื่องสับยังคงอนุรักษ์ไว้ หากมีวัสดุใหม่ๆ เพิ่มเติม หรือทดแทนเพื่อความคงทน บ้านแบบประเพณีเดิมในกัมปงไอเยอร์อาจคล้ายกับบ้านติดฝั่งแม่น้ำแห่งอื่นๆ ที่บ้านหันหน้าออกสู่แม่น้ำทั้งสองริมฝั่ง หากในกัมปงไอเยอร์มีหย่อมบ้านเพิ่มขึ้นอยู่กลางแม่น้ำ บ้านหย่อมนี้หันหน้าออกไปทางแม่น้ำเช่นกัน ส่วนบ้านตอนในจะหันไปทางสะพานเดินตอนใน บ้านที่อยู่ติดฝั่งหรือชายน้ำตั้งเป็นแนวยาวไปตามแม่น้ำในลักษณะสะเทินน้ำสะเทินบก มีเรือนที่ตั้งอยู่หน้าตลิ่งเป็นแถวๆ ราว 2-3 แถว แล้วติดด้วยบ้านที่ตั้งอยู่บนตลิ่ง ส่วนบ้านกลางน้ำไม่มีภาวะสะเทินน้ำสะเทินบก เป็นกลุ่มบ้านเรือนที่ตั้งอยู่หนาแน่นมาก ในอดีตบ้านเรือนตั้งอยู่

หนาแน่นมากทั้งกลางน้ำและริมฝั่ง ปัจจุบันบ้านริมฝั่งค่อยๆ รื้อออกไปโดยเฉพาะที่อยู่ใกล้ๆ กับพระราชวัง การรื้อถอนเกิดขึ้นพร้อมๆ กับการเติบโตของเมืองหลวงใหม่ๆ กรุงบันดาร์เสรีเบกาวัน และนโยบายลดความแออัด อย่างไรก็ตามบ้านแบบประเพณีก็ยังคงเหลืออยู่มาก รัฐบาลตระหนักถึงคุณค่าที่จะเกิดขึ้นต่อวัฒนธรรมของชาติ จึงออกระเบียบควบคุมเพื่อให้เป็นเขตพื้นที่อนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม ปัจจุบันบ้านแบบประเพณีจึงยังคงฉายภาพของภูมิปัญญาดั้งเดิม สะท้อนถึงความลงตัวด้านโครงสร้างของบ้านบนน้ำกับหน้าที่ใช้สอยและการจัดสรรปันส่วนของบ้าน ที่มีองค์ประกอบหลักๆ คือ ตัวบ้านหรือแม่เรือน ระเบียง ชานบ้าน รวมถึงการตกแต่งอย่างมีสุนทรียะ

ตัวบ้านแบบประเพณีสร้างด้วยไม้จริง ประกอบด้วย พื้นบ้าน ผนังบ้าน และโครงหลังคา หากสังเกตจากใต้ถุนบ้านที่กำลังรื้อถอน และบ้านที่เหลือจากร่องรอยไฟไหม้ พบว่าการก่อสร้างมีลักษณะโครงสร้างคล้ายบ้านเรือนทั่วไป วางคานหรือรอดบนเสา บนคานวางตงอีกชั้นหนึ่งก่อนถึงแผ่นไม้กระดานปูพื้น โครงสร้างหลังคามีหลายลักษณะขึ้นกับรูปแบบของหลังคา หลังคามี 3 รูปแบบใหญ่ๆ คือ หลังคาจั่ว หลังคาปั้นหยา และหลังคามะนิลา หลังคาจั่วเป็นชนิดเรียบง่าย ราคาถูก แผ่นหลังคาเป็นสังกะสี ส่วนหลังคาปั้นหยาและหลังคามะนิลามักเป็นหลังคากระเบื้อง ไม่ว่าแบบใดมีหลังคาเล็กๆ ยื่นออกมาจากหลังคาหลักแม่เรือนเสมอ หลังคาที่ต่ออาจเป็นส่วนระเบียงบ้าน เป็นครัวหรือห้องน้ำ บางหลังต่อหลังคาปีกนกจากหลังคาหลักโดยรอบเพื่อขยายพื้นที่ให้กว้างขึ้นกว่าเดิม หลังคาปั้นหยาและหลังคามะนิลา แสดงถึงอิทธิพลจากวัฒนธรรมชาติอาณานิคม

ตัวบ้านหลักทั่วไปมีแปลนรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า โดยมากหันด้านสกัดหรือด้านแคบเป็นด้านหน้าของตัวบ้าน ลักษณะตัวบ้านจึงดูลึกจากหน้าไปหลังบ้าน (ภาพที่ 1) ตัวบ้านหรือแม่เรือนเป็นพื้นที่มีการใช้สอยมากที่สุด ตัวบ้านนิยมเปิดพื้นที่ให้ดูโล่งกว้าง (ภาพที่ 2) ส่วนหน้าจัดสรรเป็นห้องโถงสำหรับรับแขกหรือพบปะสังสรรค์ระหว่างญาติพี่น้อง ส่วนนี้ยังเป็นที่พักผ่อน ตั้งโซฟา เครื่องบันเทิงเริงใจ ติดรูปภาพหรือประดับตกแต่งด้วยของสวยๆ งามๆ ส่วนที่สองเป็นห้องนอน ปกติเป็นห้องของหัวหน้าครอบครัวหรือคู่สามีภรรยา ถัดไปเป็นห้องของบุตรหลาน มีข้อสังเกตว่าห้องนอนเหล่านี้ถูกกำหนดสัดส่วนพอๆ กัน ทำขึ้นภายหลังโดยกั้นผนังเป็นส่วนๆ ส่วนใหญ่ตั้งผนังจดฝ้าเพดาน เนื่องจากนิยมติดเครื่องปรับอากาศเป็นห้องๆ โดยทั่วไปพื้นบ้านมักเล่นระดับเดียว ทำให้พื้นบ้านดูกว้างขวาง รองรับคนจำนวนมากๆ ได้หากนั่งพื้น การนั่งบนเก้าอี้ถือเป็นวัฒนธรรมตะวันตก วัฒนธรรมมลายูแต่เดิมนิยมนั่งบนพื้น ด้วยเหตุที่พิธีกรรมทางศาสนาหรือกิจกรรมสำคัญที่เกี่ยวกับวิถีมุสลิมมักจัดที่บ้าน เช่น งานสุนัต งานแต่งงาน งานฉลองวันฮารีรายอ จำเป็นต้องใช้พื้นที่จำนวนมากในการรับรองแขก ญาติพี่น้องที่มาร่วมงาน พื้นที่ภายในที่โล่งกว้างจึงดูเหมือนเป็นความปรารถนาสำหรับการออกแบบบ้านในกัมปงไอเยอร์ บ้านหลายหลังเมื่อสังเกตจากภายนอกดูเหมือนบ้านเล็กๆ แต่เมื่อเข้าสู่ภายในดูกว้างมาก คนกัมปงไอเยอร์เชื่อว่าหากบ้านใดมีคนทักว่า ภายในกว้างกว่าที่คาดคิด ทำให้เกิดโชคลาภกับเจ้าของบ้าน ดังคำสัมภาษณ์

> *“บ้านหลังไหนที่มองตัวบ้านเล็กและมองภายในบ้านจากภายนอกว่าคับแคบ แต่เมื่อเข้ามาดูในบ้านแล้วกลับเห็นว่ามีความกว้างใหญ่มากถ้ามีคนทักเช่นนั้นคนกัมปงไอเยอร์จะยิ้มแย้มและแสดงถึงความพึงพอใจเพราะเขามีความเชื่อว่าเจ้าของบ้านจะได้รับโชคลาภ (Rizki)” (Fatimah, 2558, ธันวาคม 28, สัมภาษณ์)*

เมื่อพิจาณาโดยรวมลักษณะบ้านแบบประเพณีแต่ละหลังมีขนาดใหญ่ ส่วนมากมีชั้นเดียว บ้านบางหลังมีจำนวนห้องนอนมากที่สุดถึงเจ็ดห้อง (Fatimah, 2558, ธันวาคม 28, สัมภาษณ์) บ้านขนาดใหญ่นี้เป็นการรองรับครอบครัวแบบขยาย ชาวมุสลิมนิยมมีบุตรหลานจำนวนมาก สมาชิกในครอบครัวจะขยายความสัมพันธ์ฉันท์ญาติออกมาจากครอบครัวอย่างมากไม่เกิน 3 รุ่นอายุ โดยอาศัยอยู่ในบ้านเดียวกัน คือ มีปู่ ย่า ตา ยาย พ่อ แม่ ลูก และหลาน นอกจากบางบ้านยังอาจมีญาติพี่น้องที่อยู่ด้วยกันในลักษณะครอบครัวร่วม (Join Family) เหตุนี้บ้านจึงนิยมสร้างให้ภายในกว้างใหญ่ เน้นห้องโถงของบ้านให้กว้างพอที่จะรองรับสมาชิกได้หลายคน

ผนังตัวบ้านส่วนใหญ่กั้นไม้กระดานตีเกร็ด รูปแบบการติดฝามีหลากหลาย ลักษณะผนังซึ่งพบจำนวนมากจนถือเป็นเอกลักษณ์เฉพาะ คือ การกั้นผนังสลับเป็นช่วงๆ (ภาพที่ 3, 4) โดยส่วนมากอยู่ระหว่าง 5-7 ช่วง แต่ละช่วงตั้งหน้าต่าง การตีเกล็ดฝาไม้กระดานมีสองแนว คือ แนวตั้งและแนวนอน แต่ละช่วงสอดสีสลับกันด้วย ฝาผนังไม้แนวนอนจะเป็นช่วงที่อยู่บนตำแหน่งเสาบ้าน ส่วนผนังไม้แนวดิ่งจะเป็นช่วงที่ตั้งหน้าต่าง เพื่อให้ไม้ฝานี้ช่วยค้ำยันวงกบหน้าต่างไปด้วย หน้าต่างประกอบด้วย 2 ส่วน คือ หัวหน้าต่างนิยมปิดกระจกแน่นหนา มีทั้งกระจกใสและกระจกสีแบบเม็ดหยาบ ตามอิทธิพลของศิลปะตะวันตกแบบอาร์ต เดโค (art deco) ส่วนตัวหน้าต่างสามารถเปิดปิดได้ นิยมแขวนผ้าม่านสีสดใส และมีลายดอกบานหน้าต่างมี 2 ลักษณะ คือ หน้าต่างกระจกบานเกล็ดและหน้าต่างกระจกแผ่น เกือบทุกบ้านปิดหน้าต่างมิดชิด เพราะติดเครื่องปรับอากาศ การทำหน้าต่างบ้านไม้ทึบไม่ค่อยปรากฏ

การใช้กระจกแสดงวัสดุใหม่ที่นำมาปรับใช้กับบ้านแบบเดิม หากไม่ต้องการแสงเพียงปิดม่านกั้นชั่วคราว มีข้อสังเกตว่าทุกบ้านประตูหน้าต่างไม่มีเหล็กดัดปิดกั้นอีกชั้นเหมือนบ้านในประเทศไทย สะท้อนสังคมที่ไร้ปัญหาโจรกรรม อันด้วยกฎหมายที่เข้มงวดของประเทศบรูไน

ภาพที่ 1 ภายในบ้านลึกจากหน้าไปหลังบ้าน

ภาพที่ 2 ภายในบ้านโล่งกว้าง

ที่มา: หนังสือภาพ Association of photographers, 2014

ภาพที่ 3 ภายในบ้านในกัมปงไอเยอร์

ภาพที่ 4 ผนังบ้านในกัมปงไอเยอร์

ภาพโดย: ผู้วิจัย, 2558, ธันวาคม 28

ภาพที่ 5 ระเบียงและชานบ้านในกัมปงไอเยอร์

ภาพโดย: ผู้วิจัย, 2558, ธันวาคม 28

บ้านในกัมปงไอเยอร์ทุกหลังมีระเบียงหรือชานบ้านยื่นออกมาจากตัวบ้านหลัก ระเบียงอาจสร้างอยู่ด้านหน้าหรือด้านข้างมีหลังคาคลุม (ภาพที่ 5) โดยพิจารณาจากความสะดวกในการเดินเข้าออกไปยังสะพานไม้ ระเบียงนี้มักทำม้านั่งเสมือนที่พักผ่อนนอกบ้าน บางบ้านจัดเป็นพื้นที่จัดสวนไม้ดอกไม้ประดับ ระเบียงยังเป็นที่ต้อนรับแขกมาเยือนอย่างไม่เป็นทางการ ระเบียงยังเป็นที่รับลมหรือผ่อนคลายความร้อนก่อนจะเข้าถึงตัวบ้านหลักที่เรียกว่า “transfer zone” สัดส่วนของระเบียงแคบกว่าตัวบ้านหลักหรือไม่ถึงครึ่งหนึ่งของตัวบ้านหลัก บางบ้านแต่งระเบียงเชิงศิลป์ เป็นพื้นที่แสดงออกรสนิยมการตกแต่งบ้านของเจ้าของ บ้างปล่อยระเบียงว่างเปล่าไม่มีการตกแต่งใดๆ แต่ภายในบ้านหรูหรามาก บางหลังทำหลังคาระเบียงยื่นไปถึงสะพานไม้ทางเดินสาธารณะ เพื่อให้ผู้คนที่ผ่านไปมาได้หลบแดดฝน

ส่วนสำคัญของระเบียงคือลูกกรงและราวระเบียง เพื่อป้องกันไม่ให้สิ่งใดๆ พลัดตกลงน้ำ ขณะเดียวกันก็เพิ่มความสวยงามให้กับบ้าน มักเป็นระเบียงโปร่ง กั้นลูกกรงห่างๆ แม้อยู่กลางน้ำมีน้อยที่กั้นระเบียงทึบ คนในกัมปงไอเยอร์มิได้กังวลต่อสิ่งของพลัดตกนัก ระเบียงไม่ได้จัดเก็บของสำคัญ ประกอบกับความคุ้นเคยกับน้ำสิ่งใดตกหล่นถ้าไม่ทิ้งก็เก็บคืนมา ผู้เขียนเห็นเด็กคนหนึ่งโยนแมวลงน้ำ มีผู้ใหญ่หลายคนเห็นเหตุการณ์แต่ไม่มีใครช่วยเหลือ ปล่อยให้แมวว่ายน้ำขึ้นเอง สิ่งนี้สะท้อนถึงการใช้ชีวิตร่วมกับน้ำบนพื้นฐานธรรมชาติ ลูกกรงมีหลายแบบ เช่น ลูกกรงไม้ไผ่ (ภาพที่ 6) ลูกกรงไม้กลึง (ภาพที่ 7) ลูกกรงไม้ฉลุ (ภาพที่ 8) ลูกกรงไม้กระดานดัดโค้ง (ภาพที่ 9) ลูกกรงโลหะหรือเหล็กดัด ที่พบมาก คือ ลูกกรงไม้เพื่อให้กลมกลืนกับเรือนไม้ สำหรับลูกกรงโลหะเป็นวัสดุใหม่ที่ใช้แทนลูกกรงไม้ ลูกกรงเหล่านี้ขึ้นอยู่กับรสนิยมของเจ้าของบ้าน ชนิดลูกกรงไม้กลึงมีขายทั่วไป เจ้าของสามารถเลือกและให้ช่างนำมาประกอบ ปัจจุบันมีบ้านที่สร้างระเบียงโดยก่ออิฐทึบ แม้ทนทานกว่าแต่ก็ดูขัดแย้งกับตัวบ้านที่เป็นไม้ มีผู้นิยมมากขึ้นแต่ก็ได้รับการทักท้วง โดยเฉพาะกลุ่มอนุรักษ์นิยมที่ต้องการให้ใช้ไม้แบบเดิมเพื่อรักษาประเพณีเดิม

ภาพที่ 6 ลูกกรงไม้ไผ่

ภาพที่ 7 ลูกกรงไม้กลึง

ภาพที่ 8 ลูกกรงไม้ฉลุ

ภาพที่ 9 ลูกกรงไม้กระดานดัดรูปโค้ง

ภาพโดย: ผู้วิจัย, 2558, ธันวาคม 28

บ้านบางหลังต่อเพิงหลังคาออกจากตัวบ้านหลักเพื่อทำเป็นห้องๆ หลังคารองนี้อาจต่อเสมอหลังคาหลักหรือลดระดับเล็กน้อย คลุมส่วนต่างๆ ที่ใช้สอยประโยชน์พื้นที่ เช่น ห้องขายอาหาร ของชำ โรงซ่อมเรือหรือจอดเรือ ที่เลี้ยงสัตว์ จำพวกแมว ไก่ หรือนก บางบ้านจัดเป็นห้องปลูกไม้ดอกไม้ประดับหรือเรือนเพาะชำโดยเฉพาะ พืชพรรณที่นิยมปลูก ได้แก่ เฟื่องฟ้า ตะบองเพชร ฯลฯ สะท้อนถึงรสนิยมในการตกแต่งบ้านที่แม้ไม่ตั้งอยู่บนดิน แต่ก็สามารถจัดสรรพื้นที่ปลูกพืชพันธุ์ต่างๆ ไม่แพ้บ้านที่อยู่บนดิน จากระเบียงบ้านบางหลังต่อชานออกมา ชานบ้านนี้ไม่นิยมคลุมหลังคา เป็นส่วนถูกแดดที่เรียกว่าชานแดด ชานบ้านนิยมปูแผ่นไม้ห่างๆ ใช้ประโยชน์เป็นที่เทียบเรือ ตากผ้า และตากผลิตผลต่างๆ ทางประมง เช่น ปลาเค็ม หรือวางกระถางไม้ประดับ

ตัวบ้านประเพณียกใต้ถุนสูง จากระดับน้ำปกติประมาณ 2-4 เมตร ให้สูงพอที่เรือสามารถลอดผ่านได้ตลอด อาจใช้ใต้ถุนเป็นที่จอดเรือหรือซ่อมเรือ ใต้ถุนบ้านบางหลังน้ำตื้นเขินเมื่อน้ำลดเรือไม่สามารถแล่นได้ คนในกัมปงไอเยอร์จึงต้องวางแผนล่วงหน้าถึงการเดินทางไปมา บ้านที่อยู่กลางแม่น้ำส่วนใหญ่ใช้ใต้ถุนบ้านเป็นที่ทิ้งน้ำเสียหรือน้ำจากห้องน้ำ บ้านที่มีโรงต่อเรือมักทิ้งขี้เลื่อยเศษไม้ลงน้ำเช่นกัน เกือบทุกบ้านไม่มีระบบการระบายของเสีย น้ำเสียจะไหลลงในน้ำทันที ถ่ายอุจจาระลงน้ำแล้วละลายไปกับสายน้ำหรือเป็นอาหารของปลาบางประเภท เช่น ปลาขี้ตัง ที่คนภาคใต้นิยมนำมาทาน แต่คนบรูไนจะหลีกเลี่ยงเพราะเป็นปลาชอบกินมูลของเสีย บางหลังใต้ถุนบ้านเต็มไปด้วยขยะที่ถูกน้ำซัด ที่อยู่ในน้ำลึกนิยมตกปลาหรือจับสัตว์น้ำอยู่บริเวณใต้ถุนบ้าน ปลาหรือปูส่วนใหญ่นำมารับประทานภายในครอบครัว นอกจากนี้ใต้ถุนบ้านยังอาจใช้เป็นที่เล่นน้ำของเด็ก ที่ซักล้าง ที่ตักน้ำไว้ใช้ประโยชน์ ในส่วนนี้หลายบ้านจึงมีบันไดส่วนตัวลงไปถึงระดับน้ำข้างล่างโดยเฉพาะ ใต้ถุนบ้านตั้งเสาหลายต้น เสาที่ใช้มี 2 ลักษณะใหญ่ คือ เสาไม้และเสาปูน เสาไม้มีใช้น้อยลงเนื่องจากถูกน้ำกัดกร่อนจึงต้องเปลี่ยนใหม่เป็นเสาปูน ในอดีตการปักเสาไม้ต้นแรกมีพิธีกรรม เช่น รดน้ำมนต์ ติดดอกไม้ ภายหลังเห็นว่าไม่ถูกหลักศาสนาอิสลามจึงยกเลิก เปลี่ยนเป็นการอ่านบทสวดอัลกุรอานแทน เสาเหล่านี้จะผลิตสำเร็จจากโรงผลิต แล้วนำมาปักลงน้ำ โดยใช้เครื่องทุ่นแรง ต่างจากอดีตที่ใช้แรงงานคน ระดมจากเพื่อนบ้านหรือลงแขก โดยทั่วไปบ้านหลังหนึ่งมีเสา 4-7 แถว แต่ละแถวมีเสา 5-11 ต้น ตามแนวยาวของบ้าน แต่ละหลังมีแถวเสาไม่เท่ากันขึ้นกับขนาดความกว้างใหญ่ของบ้าน

การตกแต่งบ้านเรือน

คนในกัมปงไอเยอร์นิยมตกแต่งบ้านในลักษณะต่างๆ บางครั้งก็สอดแทรกสิ่งมงคลตามหลักศาสนา สะท้อนถึงรสนิยมในทางศิลปะและคตินิยม บางหลังตกแต่งตามความต้องการของรัฐเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว จากการศึกษาสามารถจำแนกการตกแต่งบ้านได้ดังนี้ 1) การตกแต่งด้วยสี มีการทาผนังบ้านด้วยสีต่างๆ ส่วนมากไม่เกินสองสีโดยคั่นสลับเป็นช่วงๆ 2) การตกแต่งด้วยฝาผนัง โดยปกติฝาผนังจัดระนาบเป็นแนวตั้งกับแนวนอน หากบางหลังเพิ่มเติมโดยจัดฝาผนังให้เดินเส้นทแยง บ้างแต่งฝาผนังเป็นรูปตารางหมากรุกเสริมความงามแปลกใหม่ให้กับบ้าน (ภาพที่ 10) 3) การตกแต่งบริเวณชายคาหรือปลายสุดของหลังคา เจ้าของบ้านมักเสริมความงามแบบต่างๆ ขณะเดียวกันก็กันฝนสาดด้วย รูปแบบที่พบ เช่น การทำฝาย้อยเป็นรูปโค้ง แบบโค้งเดียว หรือโค้งลายหยัก (ภาพที่ 11) บ้างฉลุเชิงชายอย่างลายขนมปังขิง ซึ่งได้รับอิทธิพลจากตะวันตก 4) การตกแต่งประตูหน้าต่าง (ภาพที่ 12-13) ประตูเป็นส่วนใช้ตกแต่งค่อนข้างมาก (ภาพที่ 12) เสริมลวดลายดอกไม้หรือลายเรขาคณิต บ้างใช้เทคนิคกระจกสี ส่วนหัวหน้าต่างบ้างใส่ลายรูปโดมศิลปะอิสลาม 5) การตกแต่งด้วยอักษรหรือสัญลักษณ์มงคลที่คัดจากบทอัลกุรอาน เป็นการสรรเสริญพระมหาธิคุณของอัลลอฮ์เพื่อขอความคุ้มครอง ติดสัญลักษณ์เหนือประตูหรือข้างประตูทางเข้าบ้าน ให้คุณประโยชน์ทั้งแง่จิตใจและขับไล่สิ่งชั่วร้าย 6) การตกแต่งด้วยไม้ดอกไม้ประดับ หากพิจารณาด้านการตกแต่งบ้าน พบว่า คนในกัมปงไอเยอร์ล้วนมีรสนิยมศิลปะที่สะท้อนมาจากการดำเนินชีวิต ความเชื่อ และสัญชาตญาณในการสร้างสรรค์

ภาพที่ 10 การตกแต่งผนังตารางหมากรุก

ภาพที่ 11 การตกแต่งผนังโค้งหลายหยัก

ภาพที่ 12 การตกแต่งหน้าต่าง

ภาพที่ 13 การตกแต่งประตู

ภาพโดย: ผู้วิจัย, 2558, ธันวาคม 31

2. บ้านกึ่งผสมแบบประเพณี

ลักษณะบ้านกึ่งผสมแบบประเพณีเป็นการปรับปรุงจากบ้านแบบประเพณีให้เข้ากับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงหรือเป็นการนำวัฒนธรรมชาติอื่นๆ เข้ามาผสม สภาพบ้านเช่นนี้ส่วนใหญ่จะเป็นบ้านของผู้นำชุมชนหรือกำนัน เนื่องจากมีฐานะมั่นคงและรายได้มากกว่าประชาชนทั่วไป จึงสามารถปรับปรุงบ้านให้ดูหรูหรา ภูมิฐานสมฐานะ รูปแบบการปรับเปลี่ยน เช่น เปลี่ยนพื้นไม้กระดานแผ่น เป็นพื้นปูนปูกระเบื้องเซรามิค เปลี่ยนฝาผนังไม้ตีเกร็ดเป็นก่ออิฐฉาบปูน เสริมลายปูนปั้น (ภาพที่ 14) ยกตัวอย่างบ้านกำนันที่หมู่บ้านโลรง ดาลัม เปิดช่องหน้าต่างกระจกขนาดใหญ่ หัวหน้าต่างเป็นวงโค้ง ติดลวดลายปูนปั้นและเสาอิงทรงเกลียวแบบตะวันตก สไตล์คลาสสิก ภายในมีห้องกว้างใหญ่ เดินคิ้ว ลวดบัว เพดานหลายระดับ ติดโคมระย้าเฟอร์นิเจอร์ขนาดใหญ่ๆ หนาๆ สไตล์วิกตอเรียน สะท้อนรสนิยมของพวกศักดินาที่เห่อเหิมตามชาติมหาอำนาจที่เข้ามามีอิทธิพลในประเทศบรูไนในยุคล่าอาณานิคม ด้วยสมัยนั้นศิลปสถาปัตยกรรมแบบวิกตอเรียนได้รับความนิยมอย่างสูงชนชั้นนำของบรูไนนิยมนำมาใช้กับบ้านของตน อาจกล่าวได้ว่าบ้านแบบนี้เป็นการประยุกต์เสียใหม่ เพื่อแสดงฐานะและเกียรติยศของผู้สร้าง อีกหลังหนึ่งเป็นบ้านนักธุรกิจบ้านออกแบบสองชั้น ชั้นล่างเป็นผนังปูน ชั้นบนเป็นไม้ ตีผนังบ้านแบบประเพณีเดิม แต่ปรับเป็นวัสดุเชอราคล้ายแผ่นไม้ตีเกร็ดจัดช่องโค้งแบบคลาสสิก ด้านหน้าเปิดชานสำหรับจัดกิจกรรมของครอบครัวหรือชุมชน (ภาพที่ 15) บ้านประเภทนี้พบเห็นจำนวนน้อย ส่วนใหญ่คนในกัมปงไอเยอร์มักมีบ้านทั้งบนบกและในน้ำ บุตรหลานรุ่นใหม่มักสร้างบ้านใหม่บนบกเหลือไว้เพียงบ้านของบุพการี คนรุ่นเก่ามักเสียดายหากบ้านต้องถูกรื้อถอน บ้านที่ทรุดโทรมหากไม่รื้อถอนก็ปรับปรุงใหม่ด้วยวัสดุใหม่ๆ ตามความเหมาะสมและรสนิยมของเจ้าของบ้าน

ภาพที่ 14 บ้านผนังเสริมปูนปั้น

ภาพที่ 15 บ้านสองชั้นกึ่งประเพณี

ภาพโดย: ผู้วิจัย, 2558, ธันวาคม 31

3. บ้านสมัยใหม่ (modern house)

บ้านแบบสมัยใหม่มีลักษณะแตกต่างจากแบบประเพณีเดิมอย่างสิ้นเชิง สร้างขึ้นในละแวกใกล้เคียงกับบ้านประเพณีเดิมโดยมีสะพานไม้เชื่อมต่อ สร้างขึ้นตามโครงการพัฒนาแหล่งที่อยู่อาศัยของรัฐ และในโอกาสครบรอบพระราชสมภพ 65 พรรษาของสุลต่านในปี ค.ศ. 2011 หลังจากเกิดอัคคีภัยในหมู่บ้านพระองค์ให้สร้างบ้านสมัยใหม่ทดแทน บ้านมีทั้งหมด 65 หลัง ตามพระชนมายุ สร้างเสร็จราชินีเป็นผู้มอบกุญแจ (วิถีแห่งเอเชีย, 2557) บ้านแบ่งเป็นบ้านสองชั้นจำนวน 49 หลัง (ภาพที่ 16) บ้านชั้นเดียว 16 หลัง (ภาพที่ 17) แต่ละหลังถูกจัดวางตำแหน่งอย่างเป็นระเบียบ มีสะพานคอนกรีตเสริมเหล็กผ่านทุกหลัง มีระบบการกำจัดของเสียภายในบ้านผ่านท่อไปยังถังทิ้ง มีระบบการจ่ายแก๊สผ่านท่อ การไฟฟ้า ประปาครบครันด้วยสาธารณูปโภค และสนามกีฬากลางน้ำประจำหมู่บ้าน ผนังบ้านทำจากฝาสังเคราะห์แผ่นซีเมนต์ผสมเหล็กซึ่งทำให้ทนทานต่อความร้อนเมื่อเกิดไฟไหม้ สุลต่านสร้างให้แต่มีเงื่อนไขให้ประชาชนผ่อนส่งตามกำลังของครอบครัว ปราศจากดอกเบี้ย บ้านแบบสมัยใหม่จึงเป็นที่ต้องการของคนไม่น้อย การออกแบบบ้านสมัยใหม่ไม่มีการใช้ไม้ ห้องต่างๆ กั้นผนังอย่างถาวรและถูกออกแบบพร้อมแปลน คนออกแบบเป็นชาวต่างชาติ (Blance, 2012) ลักษณะนี้มีผลให้คนในกัมปงไอเยอร์ที่ไม่คุ้นชินต้องปรับตัวกับการอาศัยอยู่บ้านแบบใหม่ ความทันสมัยได้เข้าแทรกซึมอยู่ในวิถีชีวิต รัฐกังวลการสูญสลายของอัตลักษณ์ของกัมปงไอเยอร์จึงสร้างขึ้นเท่าที่จำเป็น อย่างไรก็ตามเพื่อการอนุรักษ์บ้านประเพณีเดิม การสร้างบ้านจัดสรรในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวจึงถูกจำกัดเพียงเท่านี้ การขยายโครงการจัดสร้างอยู่ในพื้นที่แห่งอื่น ทั้งรูปแบบบ้านที่อยู่บนน้ำและบ้านที่อยู่บนดิน

ภาพที่ 16 บ้านสมัยใหม่สองชั้น

ภาพที่ 17 บ้านสมัยใหม่ชั้นเดียว

ภาพโดย: ผู้วิจัย, 2558, ธันวาคม 28

สรุปและอภิปรายผล

บ้านในกัมปงไอเยอร์ส่วนใหญ่เป็นบ้านเดี่ยว มีหลายลักษณะ สอดคล้องกับแนวคิดของ ระวิวรรณ โอฬารรัตน์มณี (2556) ที่เห็นว่าเรือนในวัฒนธรรมมลายูส่วนใหญ่เป็นเรือนเดี่ยว มีตั้งแต่เรือนเล็กกึ่งเพิงกึ่งกระต๊อบไปจนถึงเรือนใหญ่ซึ่งวิจิตรบรรจง บ้านสร้างบนน้ำโดยยกเสาขึ้นสูง มีเสาปักลงน้ำจำนวนมาก สอดคล้องกับแนวคิดของ Ahmad (1998) ซึ่งระบุว่าบนเกาะบอร์เนียวมีบ้านแบบยกเสาหรือเรียกโดยทั่วไปว่า บ้านพันเสา (rumah teing seribu) ซึ่งเป็นรูปแบบหมู่บ้านของชาวประมง บ้านแต่ละหลังมีการออกแบบบ้านแตกต่างกัน ตกแต่งด้วยลวดลายแบบต่างๆ บ้างตกแต่งเป็นรูปโดมมัสยิด บ้างเป็นอักษรจากคัมภีร์อัลกุรอาน บ้างเป็นลวดลายดอกไม้ ลายเรขาคณิต โดยหลีกเลี่ยงรูปสัตว์หรือคน สะท้อนถึงการตกแต่งและใช้สื่อสัญลักษณ์ที่เป็นไปตามหลักศาสนาอิสลาม ดังที่ มุรีด ทิมะเสน (2556) เห็นว่าบ้านมุสลิมยังเป็นพื้นที่แสดงออกถึงความศรัทธาต่อพระอัลลอฮ์ ความสำคัญนี้ทำให้บ้านเป็นที่รวมของกลุ่มคนซึ่งมีศาสนามีความเชื่อคล้ายกัน สอดคล้องกับแนวคิดของ โชติ กัลยาณมิตร (2548) ที่เห็นว่าบ้าน คือ เขตอาศัยของครัวเรือนในบริเวณเดียวกันที่มีครัวเรือนรวมกันอยู่เป็นหมู่เป็นพวก มีอาชีพเดียวกัน มีหลายๆ สิ่งเหมือนกัน ทำให้คนมีความสัมพันธ์กันมากขึ้น และสอดคล้องกับผลการวิจัยของ เขต รัตนจรณะ และคณะ (2548) ที่เห็นว่าหากจะเข้าใจบ้านของมุสลิมผู้อยู่อาศัยต้องทำความเข้าใจหลักอิสลามเสียด้วย เพราะอิสลาม คือ กรอบกำหนดวิถีชีวิตเกือบทั้งหมด บ้านไม่ว่าลักษณะประเพณีเดิมกึ่งประเพณี หรือสมัยใหม่ มีบทบาทต่อวิถีชีวิตคนในปัจจุบันพหุลักษณะของบ้านไม่ว่าจะคงประโยชน์ใช้สอยแบบเดิมหรือไม่ก็ตาม บ้านก็ยังแสดงถึงคุณค่าของสถาปัตยกรรมและพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ที่มีลักษณะเป็นองค์รวมของคุณค่าทุกๆ ด้าน บ้านทั้งสามลักษณะสะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมท่ามกลางกระแสการอนุรักษ์และการพัฒนา การอนุรักษ์สะท้อนได้จากบ้านแบบประเพณีที่แม้มีเลือกใช้วัสดุใหม่ๆ แต่จากสภาพที่ยังรักษารูปแบบท้องถิ่นอยู่มาก ทำให้บ้านคงฉายภาพท้องถิ่นนิยมของชาวน้ำจากสมัยประวัติศาสตร์ที่มีมายาวนานในอาณาเขตของวัฒนธรรมมลายู แสดงออกถึงพลังร่วมในการรักษารูปลักษณะบ้านไม่ให้เคลื่อนคล้อยตามอิทธิพลภายนอก และการเกาะเกี่ยวเหนียวแน่นของชาวน้ำเพื่อสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่ม ดังที่ ชุลีพร วิรุณหะ (2544) ได้เขียนถึงวัฒนธรรมของโลกมลายูที่มักแสดงออกถึงการรับรู้เกี่ยวกับเขาและเรา ชุมชนมลายูมีลักษณะของกลุ่มวัฒนธรรมร่วม การอพยพการต่อสู้เพื่อคุมน่านน้ำอันเป็นแหล่งผลประโยชน์ ทำให้รัฐมลายูดำรงอยู่โดยยึดท้องถิ่นเป็นหลัก ส่วนการพัฒนาสะท้อนได้จากบ้านแบบสมัยใหม่อันเกิดจากวิวัฒนาการสังคม ตามความก้าวหน้าด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี แม้การอนุรักษ์และพัฒนาดูเหมือนเป็นคนละด้าน แต่ในวัฒนธรรมมลายูก็ยังยอมรับบ้านที่มีการพัฒนาตามโลกสมัยใหม่ ตราบใดที่ไม่ขัดขืนต่อหลักศีลธรรมของศาสนาอิสลาม

เมื่อพิจารณาลักษณะท้องถิ่นหรือบ้านประเพณีในกัมปงไอเยอร์ นิยมเปิดพื้นที่ภายในโล่งกว้าง ตัวบ้านหลังใหญ่และยาว ตั้งเสารองรับจำนวนมาก กั้นฝาผนังยืดยาว และมีหน้าต่างหลายช่อง การทำกว้างก็เพื่อจดสรรพื้นที่รองรับญาติมิตรในโอกาสสำคัญ โดยเน้นห้องโถงเป็นหลัก ห้องนอนเป็นรองสะท้อนถึงการให้ความสำคัญกับพื้นที่รวมคน ดังที่ มุรีด ทิมะเสน (2556) เห็นว่าความสัมพันธ์ในหมู่ญาติมิตรสำคัญต่อวิถีชีวิตของมุสลิมอย่างมาก บ้านมุสลิมส่วนหนึ่งต้องจัดสรรเป็นพื้นที่ต้อนรับเพื่อไม่ให้สมาชิกตัดญาติขาดมิตร อันจะทำให้เจ้าของบ้านขาดความเจริญ ความเมตตา ส่วนห้องนอนแม้ขนาดเล็กกว่าแต่มีหลายห้อง แยกตามวัยและเพศ ห้องซึ่งมีจำนวนมากสะท้อนได้ว่าคนกัมปงไอเยอร์แต่เดิมเป็นครอบครัวขยาย สอดคล้องกับ Modiah (1998) ที่สรุปผลการศึกษาว่า ครอบครัวบรูไนส่วนใหญ่มีสมาชิกในครัวเรือนหลายรุ่น มีลักษณะครอบครัวขยาย แต่จากการขยายตัวของสังคมและเศรษฐกิจมีแนวโน้มเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น รัฐกำลังลดปัญหาความสัมพันธ์ในครอบครัวให้กลับมาเป็นครอบครัวขยาย เพื่อผนึกสายใยครอบครัว แม้บ้านมีลักษณะใดก็ตามสภาพภายในต้องดูกว้าง ห้องที่ใช้รวมคนเป็นการแสดงความยิ่งใหญ่ของบ้านในฐานะพื้นที่ทางสังคมในวัฒนธรรมมลายู นอกจากนี้ก็แสดงออกถึงค่านิยมทางความงามการออกแบบตัวบ้านและตกแต่งสะท้อนถึงความเชื่อเรื่องศาสนาอิสลามเป็นที่ตั้ง การตกแต่งมักทำลักษณะซ้ำๆ ใช้เส้นตรงไปตรงมา ใช้สีเล็กน้อย ผังพื้นสี่เหลี่ยมผืนผ้า ไม่มีระนาบส่วนใดโค้งเว้า สะท้อนถึงความเรียบง่าย ดังที่ Wade (2006) เห็นว่าศิลปะอิสลามนิยมรูปทรงเรขาคณิต สะท้อนถึงจิตวิญญาณและเป็นรูปทรงพื้นฐานที่ไม่ได้ละเมิดต่อความรู้สึกอ่อนไหวทางศาสนาอิสลาม นอกจากนัยความบริสุทธิ์

บ้านในวัฒนธรรมมลายูปรากฏแจ่มชัดถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ความสัมพันธ์กับธรรมชาติ คือ การปรับตัวเข้ากับน้ำ ไม่ว่าแหล่งอาหาร แหล่งรายได้ เส้นทางสัญจร หรือแหล่งระบายของเสียจำพวกเศษอาหารที่มักทิ้งลงน้ำให้สลายเอง ความสัมพันธ์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ คือ ทัศนะที่ว่าชาวกัมปงไอเยอร์ล้วนถูกลิขิตโดยพระเจ้า ฉะนั้นมนุษย์จึงต้องแสดงความซื่อสัตย์ต่อหลักคำสอนของพระเจ้า คัมภีร์ไม่ได้ระบุลักษณะเฉพาะของบ้านอิสลามอย่างตายตัว การสร้างบ้านแบบต่างๆ ไม่ผิดหลัก

ศาสนาขึ้นกับคตินิยมแต่ละแห่ง อย่างไรก็ตามไม่ว่าลักษณะใดบ้าน คือ สถานที่หนึ่งที่ใช้รำลึกถึงอัลลอฮ์ บ้านจึงไม่ใช่สิ่งบ่งชี้ความเป็นอิสลาม แต่เป็นสิ่งแสดงออกถึงวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่ง ในกัมปงไอเยอร์บ้านไม่เพียงที่ตั้งมั่นของศาสนาอิสลาม แต่ยังแสดงถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่ผูกพันกับน้ำ น้ำยังซึมซับอยู่ในระดับมโนคติ เป็นพื้นที่จินตนาการ (imagine space) และพื้นที่ชีวิต ดังปรากฏในคัมภีร์ตอนหนึ่งว่า ชีวิตทั้งหมดได้ถูกสร้างจากน้ำ มนุษย์ถูกสร้างมาจากดินเหนียวอันเป็นส่วนผสมดินกับน้ำ นั่นคือ พระเจ้าสร้างชีวิตทุกอย่างจากน้ำ (บรรจง บินกาซัน, 2547) ลักษณะต่างๆ ของบ้านกัมปงไอเยอร์ยังกล่าวได้ว่าขึ้นอยู่กับปัจจัยทางชนชั้นและอำนาจ ระบบชนชั้นของหมู่บ้านที่มีกำนัน ผู้ใหญ่บ้านในฐานะข้าราชการของสุลต่านและนายทุนที่อ้างความชอบธรรมเหนือสามัญชนในการสร้างบ้านแสดงฐานันดร และอำนาจของสุลต่านในการตัดสินใจในฐานะผู้ได้รับความวางใจจากพระเจ้า บ้านมีลักษณะตามที่พระองค์ต้องการ สะท้อนวิสัยทัศน์ผู้นำในโลกสมัยใหม่ โดยอาศัยวาทกรรมการพัฒนาเพื่อเยียวยาประชาชนที่ประสบความเดือดร้อน จนนำไปสู่การลดทอนวัฒนธรรมบ้านแบบดั้งเดิม บ้านกลายเป็นสื่อสัญลักษณ์แทนชนชั้น แสดงเกียรติยศพระมหากรุณาธิคุณขององค์ประมุข สะท้อนถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ยังคงปรากฏอยู่ในสังคมบรูไน ดังที่ Vienne (2016) กล่าวว่า ในสังคมบรูไนมีหลักซึ่งเรียกว่า “Adat Isiadat” คือ ประเพณีที่แสดงออกถึงการย้ำจิตสำนึกต่อชาติ ศาสนา และการอยู่ใต้ร่มเงาของสถาบันพระมหากษัตริย์

กล่าวโดยสรุป บ้านกัมปงไอเยอร์ คือ ตัวแทนของความหมายและระบบคุณค่าของวัฒนธรรมมลายู ซึ่งได้รับการสืบทอดต่อเนื่องจนเป็นประเพณีมายาวนาน แม้มีความเปลี่ยนแปลงบ้าง แต่บ้านประเพณีเดิมที่มีอยู่มากก็ยังสามารถถ่วงดุลการพัฒนาให้เกิดค่านิยมในการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมและการสร้างแบบแผนในรูปสัญลักษณ์ อันเป็นพลังสำคัญของความอยู่รอดของวัฒนธรรมมลายู คุณค่าของบ้านในกัมปงไอเยอร์จึงไม่อาจแปลกแยกออกจากการตีความและการให้ความหมายเชิงวัฒนธรรม

ข้อเสนอแนะ

ในการทำวิจัยครั้งต่อไปประเด็นที่น่าสนใจ คือ ปัจจัยเชิงสาเหตุที่ทำให้บ้านเปลี่ยนแปลงจากบ้านแบบประเพณีเดิมไปสู่รูปแบบสมัยใหม่ รวมถึงการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตคนในบ้านเมื่อรูปแบบบ้านเปลี่ยนไปตามยุคสมัย จากการศึกษายังพบว่าการเปลี่ยนแปลงบ้านรวมถึงชีวิตความเป็นอยู่ ยังมีปัจจัยที่สลับซับซ้อน ซึ่งไม่เพียงความสัมพันธ์เชิงอำนาจเท่านั้น แต่อาจมีเศรษฐกิจซึ่งเข้มแข็ง ทำให้คนพร้อมที่จะยกระดับฐานะหรือคุณภาพชีวิต

เอกสารอ้างอิง

เขต รัตนจรณะ, เต็มดวง เศวตจินดา, ระวีวรรณ ชอุ่มพฤกษ์, กุศล นาคะชาต. (2548). *เรือนไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้.* ปัตตานี: สถาบันวัฒนธรรมศึกษากัลยาณิวัฒนา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

ชุลีพร วิรุณหะ. (2544). โลกทัศน์ของชาวมลายู จากงานเขียนราชสำนัก. *เอเชียปริทัศน์, 22*(1), 1-19.

โชติ กัลยาณมิตร. (2548). *พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะที่เกี่ยวข้อง* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

บรรจง บินกาซัน. (2547). *อิสลามกับวิกฤติสิ่งแวดล้อม.* กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษานโยบายเพื่อการพัฒนา: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

มุรีด ทิมะเสน. (2556). *บ้านมุสลิม.* กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.

ระวิวรรณ โอฬารรัตน์มณี. (2556). *รูปแบบบ้านเรือนของกลุ่มชาติพันธุ์ในอุษาคเนย์.* เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วิถีแห่งเอเชีย. (2557, พฤษภาคม 25). กินอยู่อย่างบรูไน [Video file]. สืบค้นจาก https://www.youtube.com/watch?v=KtYWaWFFbAo

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2543). *เรือนไทย บ้านไทย*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

Abdullatif, I. (2008). Kampong Ayer cabaran warisan: Arah ke mana. In W. Sitinorkhabi, & A. Shahrol (Eds), *Kampong Ayer: Warisan hinup, cabaran dan kesinambungan* (pp. 52-70). Bandar seri Begawan: Akademi Pengajian Brunei, University Brunei Darrusalam.

Ahmad, A. S. (1998). Coastal and riverine settlement. In C. V. Fee (Ed.), *The Encyclopedia of Malaysia: Architecture* (pp. 28-29). Singapore: Archipelago Press.

Aisyashafie. (2011). Definition of the Malay culture. Retrieved from http://www.studymode.com/essays/Definition-Of-a-Malay-Culture-870351.html

Association of photographers. (2014). *Kampong ayer.* Negara Brunei Darussalam: Persataun Jurufoto.

Blance, R. (2012, February 7). Let Kampong Ayer people build their house. *The Brunei Times*. p. 8.

Information Department Prime Minister’s Office. (2006). *The water villages Brunei Darussalam.* Negara Brunei Darussalam: Department Prime Minister’s Office.

Jones, A. (1997). Urban conservation issues in Brunei Darussalam: The case of Brunei’s water villages. *Planning Perspectives, 12*, 457–475.

Meyers, S., Moore, W., & Yogerst, J. (1993). *The golden legacy: Brunei Darussalam.* Bunda Seri Begawan: Syabas.

Modiah, J. (1998). Culture and family values-Brunei Darussalam's experience. In E. Thumboo (Ed.), *Culture in ASEAN and the 21 st century.* Singapore: Unipress.

Vienne, M. (2016). *Brunei from the age of commerce to the 21st century*. Singapore: NUS Press.

Wade, D. (2006). The evolution of style: Pattern in islam art. Retrieved from http://patterninislamicart.com/background-notes/the-evolution-of-style.